



# Звук Драгана Јовичића

КОЛЕКЦИЈА РАДИО-АПАРАТА ДРАГАНА ЈОВИЧИЋА

мај 2015.





## **ЗВУК ЛАМПАША**

*Колекција радио-апарата Драгана Јовичића*  
Ноћ музеја 16. мај 2015. године

*Издавач*  
НАРОДНИ МУЗЕЈ УЖИЦЕ

*За издавача*  
НИКОЛА ГОГИЋ, директор

*Аутор и уредник каталога*  
КАТАРИНА ДОГАНЦИЋ-МИЋУНОВИЋ

*Техничка реализација изложбе*  
ДРАГАН ЈОВИЧИЋ

*Фотографија*  
ЗОРАН ДОМАНОВИЋ

*Дизајн и иријрема*  
МИРОСЛАВ ВЕРГОВИЋ

*Штампа*  
ГРАФИЧАР, Ужице

Ужице, 2015.

Тираж 200

*На насловној страни*  
Модел VESNA DE LUXE, Iskra Kranj, 1964. година

CIP - Каталогизација у публикацији -  
Народна библиотека Србије, Београд

069.51:621.396.62(497.11)(083.824)

ДОГАНЦИЋ-Мићуновић, Катарина, 1971-  
Звук лампаша : колекција радио-апарата Драгана Јовичића, [16.]  
мај  
2015. / [аутор и уредник каталога Катарина Доганцић-Мићуновић ;  
фотографије Зоран Домановић]. - Ужице : Народни музеј "Ужице",  
2015 (Ужице  
: Графичар). - [20] стр. : илустр. ; 20 x 20 cm

Податак о аутору преузет из колофона. - Тираж 200. - Напомене и  
библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. [19].

ISBN 978-86-84859-75-6

а) Народни музеј (Ужице). Збирка радио-апарата - Изложбени  
каталози б)  
Радио-пријемници - Ужице - Изложбени каталози  
COBISS.SR-ID 215111180

# ЗВУК ЛАМПАША

## КОЛЕКЦИЈА РАДИО-АПАРАТА ДРАГАНА ЈОВИЧИЋА

Историја цивилизације може се пратити и као историја развоја средстава комуникације. Од настанка писма дуг је пут усавршавања до доба индустријске револуције, времена процвата науке обасјаног проналаском електричне енергије. Спознајом моћи електрицитета у науци и увођењем електричне струје у свакодневни живот људи, развој комуникација се све више убрзава.

Скоро читав век, од првог комерцијалног емитовања 1920. године, радијски програми су међу водећим средствима јавног информисања и забаве у свету. Иако убрзани развој истискује из употребе многа достигнућа претходна два века, крај ере радиофоније, рекло би се, није у најави. Могућност праћења радијског програма уз обављање других делатности, уз ангажовање само једног чула (слух), учинили су овај медиј, рекло би се, незаменљивим.

Радиофонија се континуирано развија, али нестају стари радио-апарати. Апарати са електронским вакуумским цевима пријемника – лампама, код нас познати и као „лампаши“, данас су поново цењени, због топлог, носталгичног звука, и облика које је пратио дизајнерске трендове прве половине и средине XX века. Најчешће смештени у брижљиво обрађене дрвене кутије, лампаши су још пре пола века почели да се повлаче пред новим, транзисторским апаратима, који су бивали све мањи и економичнији. Некада драгоцене кућне справе, у којима су, по веровању деце, „живели мали људи“, старински радио-апарати су, након неколико деценија одолевања, постали колекционарски примерци или предмети музејских збирки. Али, све је више оних који, привучени носталгијом, чезну за „топлим“ звуком лампаша. Поседовање старинског радио-апарата носи дозу ексклузивитета; старе направе су поново у моди – чак и оне чији су пријемници и звучници одавно ван функције, постале су, попут комада антиквитетног намештаја, украс и подсећање на породичну историју. На скали лампаша убележена су имена великих светских градова, односно њихових радио-станица. Од шездесетих година XX века<sup>1</sup> у апарате се уграђује индикатор – *мајично око* – које засветли када се скала подеси на одређену станицу.

У последње време власници у старе дрвене кутије уграђују нове пријемнике – савремени звук допире из апарата који израђују угођај некадашњих ентеријера, и времена које је, дар за већину Југословена, упамћено као срећније доба.

**Драган Јовичић** (Обреновац, 1956), дугогодишњи домар Народног музеја Ужице, учествује у техничкој реализацији већине музејских изложби од 1986. године. Бављење техником није само део његовог посла – своје слободно време посветио је „враћању у живот“ старим електричним апаратима, какве данас власници олако одбацују и замењују новим (често не и бољим). Деценијама сакупља радио-апарате лампаше, који од седамдесетих година прошлог века постају „вишак“, због појаве транзисторских пријемника и могућности јефтине набавке нових апарата; за неке власнике су лампаши, једноставно, заузимају много простора.

Неке апарате је Драган добио на поклон, неке пронашао, одбачене. Доносили су их у Драганову радионицу пријатељи и познаници, лакше се од њих опростивши дајући их у руке врсном мајстору. Двадесет четири Драганова радио-апарата, који су представљени на овој изложби, функционишу користећи аутентичну технологију, уз помоћ цеву – лампи, које је у данашње време готово немогуће набавити. Како су апарати до Драгана доспели углавном са мањим или већим оштећењима, где је било неопходно променио је платно, или лајсну, поправио је електронику и лакирао дрвене делове<sup>2</sup>. Данас се у кући Драгана и Веле Јовичић вести и музика слушају са ових лампаша.

Текст каталога који прати изложбу покушаће да дочара доба када се радио слушао посредством пријема преко лампаша. Део текста посвећен радијском програму претежно се односи на оне програме који су се пратили у Ужицу до краја седме деценије прошлог века, при чему су нам од велике помоћи била сећања грађана Ужица.



1 Уколико није посебно напоменуто, временске одреднице декада се у даљем тексту односе на XX век.

2 Дрвене кутије апарата су првобитно биле прекривене средствима за политуру дрвета.

## ПОЧЕЦИ И РАЗВОЈ РАДИОДИФУЗИЈЕ

Радиодифузија се развила из телеграфије и телефоније. За њен настанак била су одлучујућа два техничка достигнућа: пренос података путем електричне струје, а потом и бежично.<sup>3</sup>

Након низа експеримената, који су се базирали на електричној трансмисији сигнала који означавају поједина слова, 1837. године у Енглеској је патентиран први прави електрични телеграф, основ свих каснијих система телеграфије. Следио је изум телефона, који је 1876. године патентирао Американац Александар Грејем Бел.

Телеграфија и телефонија захтевале су, пре свега, постављање огромних мрежа жица и централа, што је усмерило истраживања у правцу изума бежичне телеграфије, из које се развила радиодифузија. Основ овим истраживањима била су открића својстава електромагнетног зрачења П. К. Максвела и Хајнрих Херца.

Теоријски и практични рад Николе Тесле признат је као основ концепта радио-технике. Године 1892. Тесла је конструисао резонантни трансформатор (Теслин трансформатор), који се налази у сваком радио-предајнику и радио-пријемнику. Наредне године излаже замисао подешености пријемника и предајника на исту учесталост, а следе његова два патента из 1900. године – једним дефинише радио-апаратуру и антенски систем, а другим систем резонантних кола исте учесталости са системом предајне и пријемне антене.

Италијан Гуљелмо Маркони је међу првима схватио значај практичне примене електромагнетног зрачења. У Лондону је 1900. основао међународну компанију за бежичну телефонију.

Током следеће деценије дошло је до значајних техничких помака. Битан елемент бежичног пријемника омогућава да електрична струја тече у само једном правцу, што су у својим изумима применили Британац Флеминг 1904. године – диода и прва електронска вакуумска цев (лампа) и 1906. Американац Ли де Форест – патентирао триоду, која се могла користити као појачивач и детектор.

Средином XX века цеви (лампе) су застареле, осим за посебне сврхе, док су транзистори, нови изум радио-технике, почели да преузимају тржиште. Промену пријемне опреме изискивало је увођење фреквентне модулације (FM)<sup>4</sup>, уместо амплитудне модулације (AM). FM се у комерцијалном радио-емитовању почела користити после Другог светског рата. Транзистор је радикално редуковао јачину и потрошњу струје радио-пријемника.

Након неколико деценија усавршавања радио-технике, заживели су јавни системи емитовања. Маркони током 1920. године редовно емитује вести са свог предајника у Челмсфорду (Енглеска). Исте године у Питсбургу (САД) компанија Вестингхаус почела је редовно емитовање програма. Радио врло брзо стиче огромну популарност. Године 1938. у Европи је било 390 радио-станица (1922. било их је свега седам), са око 37 милиона претплатника, а широм света их је пред Други светски рат било близу две хиљаде (програм слуша око 100 милиона претплатника).

Због решавања техничких, правних и програмских питања у међународним оквирима, у Женеви је 1925. године основана Међународна унија за радијофонију (једна од чланица била је и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца). Осам година касније у Бриселу је основана и Унија за проблеме радио-технике.

Деведесетих година прошлог века отпочела је дигитализација радио-система, повезана са употребом L таласне дужине (L-band). За разлику од аналогне AM и FM, L-бенд отпоран је на интерференцију<sup>5</sup>. Прво комерцијално емитовање тог типа почело је у Канади 1995. године. Аналогни и дигитални сигнали могу се заједнички емитовати преко предајника и антене једне радио-станице, не утичући на аналогни сигнал домаћина.

Зачетак дигиталног звука сеже до изума електронског компјутера (1939), да би након пола века усавршавања, осамдесетих година XX века компакт-дискони преплавили светско тржиште.

Моћ медијског деловања радијофоније поставила је основе за настанак и развој телевизије и интернета.

---

3 У овом поглављу коришћени су подаци из текста Рифата Куленовића у каталогу изложбе *Радио-дифузија*, Музеј науке у технике, Београд, 2005.

4 Систем фреквентне модулације смислио је тридесетих година Е. Х. Армстронг, пре свега као средство за редукацију пратећег (статичког) крцкања.

5 Код L-бенда не појављује се статичко „мумлања“ нити ехо-ефекат, који настају када се сигнал одбија од зграда или природних препрека.



Модел RR 340,  
РР Заводи Ниш, 1952. година

Мада су основни принципи безичног преноса покретних слика установљени знатно раније, телевизијски програми се развијају тек након Другог светског рата.

Изуми телеграфа, телефона, радија и рачунара припремили су појаву интернета – концепт новог вида комуникације зачет је још шездесетих година XX века.

## ПОЧЕЦИ РАДИОДИФУЗИЈЕ У СРБИЈИ

### Радио лампе

Након пробног емитовања<sup>6</sup>, 1. октобра 1924. почело је редовно емитовање програма станице Радио Београд – Раковица. Сваког уторка, четвртка и суботе 18.45-19.45. сати, а касније и свакодневно, преношени су концерти (из градских дворана), читане вести, рекламе и берзански извештаји. Рад прве београдске станице угашен је 1926. године, када је Министарство пошта и телеграфа укинуло субвенције, којима је једним делом финансиран рад ове станице. Исте године са радом започиње Радио Загреб, а две године касније и Радио Љубљана.

„Хало, хало, овде Радио Београд на таласној дужини од 455 метара. Молимо све који нас чују да нас обавесте о начину пријема, јачини гласа и модулацији“, објавила је 24. марта 1929. године, након звука фанфара у 10 сати пре подне, Јелена Билбија, прва спикерка београдског радија. Хор певачког друштва „Обилић“ отпевао је химну, а глумци београдског Народног позоришта извели су прву српску радио-драму *Ђакон Сјефан и 2 аиђела*.

Власник станице било је Акционарско друштво „Радио А. Д“, које је добило концесију за изградњу радио-станице и емитовање програма на 15 година (након чега се станица, по уговору, предаје држави). Два студија и емисиона техника радија (са предајником лонодске компаније Маркони снаге 2,5 kW), били су смештени у згради Српске академије наука у Кнез Михаиловој улици.

Радио је веома брзо постао популаран, као и у другим деловима света који су у тим раним годинама развоја радиофоније уживали у њеним благодетима. Спикерка Јелена Билбија била је толико популарна, да је штампа готово свакодневно пратила

6 Из студија у центру града (емисиона техника, са одашиљачем снаге 2,5 kW, била је смештена у Раковици), инжењери Михаило Симић и Добривоје Петровић емитовали су 19. септембра 1924. први пробни концерт.



Модел BLAUPUNKT F 52 WH,  
1952. година

ен рад. Часопис Радио Београда почиње да излази 1929, а на крају исте године било је чак око 20.000 радио-преплатника, који углавном користе апарате холандске марке *Филипс*.

Говорни део програма се изводио уживо (као и у првим поратним годинама).

У студију су могли наступати само врхунски инструменталисти и певачи. Поред Великог радио-оркестра (основан 1937), Радио Београд располагао је Народним, Тамбурашким и Џаз (како се тада говорило) оркестром.

Изузетну улогу у очувању српске народне музичке баштине имао је виолиниста Властимир Павловић Царевац, који је водио Народни ансамбл Радија, и био учитељ бројним певачима.

Поред директних емитовања из студија, музика се „пуштала“ и са грамофонских плоча. Године 1935. набављају се уређаји за снимање и репродукцију звука са плоча.

Успостављена је стална кабловска веза Радија са Народним позориштем и Саборном црквом. У првој години рада, Радио Београд емитује и први фудбалски пренос на овим просторима – била је то утакмица БСК – Југославија.

Популарне су биле и радио-драме<sup>7</sup>. Међутим, већ у првој години емитовања Радио Београда, након обећавајућег почетка испуњеног класичним и националним драмским садржајем, репертоар се окренуо булеварском позоришту и репертоару путујућих глумаца. Радио се тако, већ на самом почетку, суочио са законима тржишта – нуди се драмски програм који ће свакако привући већи број преплатника (напомињемо да је улагање у послове радиодифузије између два светска рата на тражишту европског капитала било високопрофитабилно).

Значајне промене у квалитет програма унео је књижевник Вељко Петровић (од 1938. програмски директор Радија), који је подстицао продукцију емисија из области књижевности, културе, науке и технике, као и квалитетнијег драмског програма.

Уочи Другог светског рата многе светске радио-станице постају државно добро, као ефектан разглас званичне политике. Тако је у августу 1939. године и влада Цветковић-Мачек донела одлуку којом је Радио Београду, акционарском предузећу, пре истека уговореног рока одузета концесија и експроприрана имовина.

7 До четрдесетих година XX века овај облик забаве је изузетно популаран у свету. Појава телевизије сужава круг љубитеља овог облика драмског стваралаштва, међутим, радио-драма и даље представља значајан сегмент уметничког програма радио-станица.

У јутро 6. априла 1941, Радио је емитовао севдалинке. „Дежурни спикер Иван Ковачевић, не успевши да успостави везу са владом и Генералштабом, у седам сати и десет минута, док су већ лежала мртва тела по београдским улицама и трговима, а многе зграде гореле, објавио је: *Непријатељ бомбардује Београд!* Ковачевић је понављао саопштење свака 3 минута. Али, тај вапај само је означио немачким авионима још један циљ. Бомбом је погођена зграда Академије наука, а Радио Београд је заћутао.“<sup>8</sup>

Немачке окупационе власти су за време рата у Београду основале своју, војничку радио-станицу – Soldatensender Belgrad – која се прославила до тада мало познатом љубавном песмом *Лили Марлен*, емитованом сваке вечери, и коју су војници Вермахта слушали широм окупиране Европе.

## РАДИО У УЖИЦУ

Радио-апарати представљени на овој изложби углавном су припадали Ужичанима; стога ћемо се најпре подсетити како су они слушали радио.

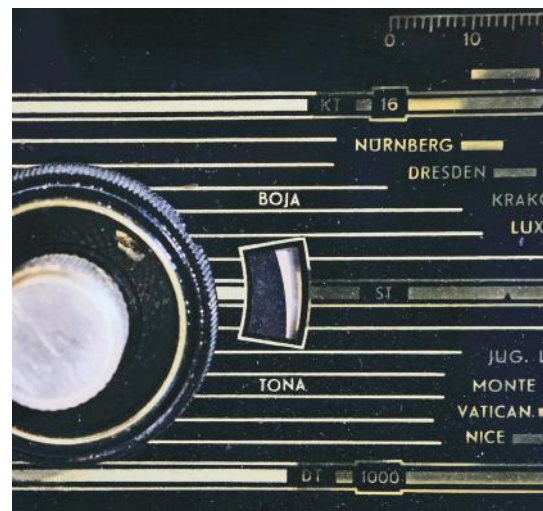
У Ужице је струја стигла још 1900. године, пуштањем у рад електране на Ђетињи (данас Стара хидроцентрала *Плог Градом*), прве на југоисточном Балкану која је користила Теслин принцип наизменичне струје. Иако је варош била релативно добро покривена електричном мрежом, почетком тридесетих година у Ужицу су се радио-апарати могли наћи тек у малом броју кућа. Поседовање апарата било је доступно само имућнијим грађанима, док су у већини домова сијалице биле једини потрошачи струје. Поред трговаца, појединих државних намештеника и малобројних индустријалаца, радио-апаратом се могао похвалити и један број кафџија. У кафани Буда Ушендића на Липи, забележене су и прве жртве струје – тројица људи погинули су намештајући радио-антену на крову кафане.

Забележено је и име једног Ужичанина који је био певач Радио Београда – био је то Војо Петрушић.

За време Другог светског рата окупаторске власти одузимале су радио-апарате, првенствено како би спречиле грађане да слушају програме Радио Лондона и других станица, који би могле нашкодити немачкој пропаганди. Немци су за одузете апарате издавали признанице, које, очекивано, након рата нису имале вредност.



Модел RR 240 (детал), РР Заводи Ниш, 1961. година



Модел TESLA 58 B (детал), произвођач "Никола Тесла" Београд, 1961. година

8 Мирслав Јокић, *Крајњак ирељед историје радиофоније у Србији, Прва епоха у систему директних иреноса 1924-1941*, <http://www.radiobeograd.rs>

## КАКО СЕ РАДИО СЛУШАО ПОСЛЕ 1945.

Као и у предратно време, Ужичани су након рата највише слушали програм Радио Београда. Стога ћемо се најпре посветити историјату најстарије радио-станице у земљи, од краја рата до краја седме деценије XX века.

Десетог новембра 1944. године, из зграде Академије поново се огласио Радио Београд. Након химне *Хеј, Словени*, програм је највила чувена предратна спикерка Јелена Билбија. У прво време програм је емитован у три дневна интервала, у укупном трајању од четири и по сата.

Године 1948. Радију је на употребу предата зграда Занатског дома, на углу Хиландарске и Светогорске улице, где се Радио Београд и данас налази.

Наредних деценија унапређивана је емисиона техника Радио Београда, упоредо са проширивањем програмске концепције. Други програм, усмерен пре свега на популаризацију културе и уметности, отпочео је емитовање 1958. године. Трећи програм, који је промовисао културне садржаје у изворном облику, без тенденција ка њиховој популаризацији, уведен је 1965. На овом програму је 1968. емитована и прва емисија Радио Београда у стерео-техници. Четврти програм Радио Београда – Београд 202 – покренут 1969, замишљен је као градска станица, која емитује музику, кратке информације и рекламе.

Почетком 1958. Радио Београд прераста у Радио-телевизију Београд, у тренутку када су у току припреме за почетак рада новог медија; у августу исте године емитован је први телевизијски програм – *Дневник РТВ Београд*<sup>9</sup>. Од јесени је отпочело континуирано емитовање програма РТВ, као и заједничког програма са новоотвореним телевизијским студијима у Загребу и Љубљани.

Почетак емитовања телевизијског програма довео је до опадања популарности појединих радијских емисија. Временом, како су се термини телевизијског емитовања продужавали (у почетку су били ограничени на неколико сати дневно), телевизијски програм све више је преузимао примат који је деценијама имао радио.

И поред тога, радио је опстао као незаменљив медиј, а Први програм Радио Београда (некада и једини) и данас је најслушанија радио-станица у Србији.

Поред Радио Београда, Ужичани, посебно љубитељи народне музике и севдалинки, слушали су и програм Радио Сарајева, чији је пријем био доста добар. Стране станице биле су у годинама после рата извор другачијих политичких информација. Представници грађанског staleжа, или, како су их нове власти називале – „реакција“ – слушали су Радио Лондон и Глас Америке. Касније се, како су политичке стеге попуштале, програми западних станица све више слушају због музике. Радио Москва и станице других земаља Источног блока имале су такође своје слушаоце, но о страним програмима на српском језику биће речи касније.

Најпре ћемо се подсетити назива неких од најпопуларнијих емисија Радио Београда, емитованих у време *лампаша*.

Од 1958. слушају се *Новости дана*, дневна информативна емисија, и данас на таласима Првог програма Радио Београда након Вести у 15. Емисију реемитују Удружене радио-станице Србије; на Радио Ужицу *Новости дана* могу се чути од оснивања станице 1971. године.

Деценијама је вести, као и текстове бројних других емисија читала Драга Јонаш, која је поставила врло високе стандарде спикерског посла.

Генерације ћака памте обавезан доручак пре школе уз *Добро јутро децо*, петоминутну дечју емисију Првог програма, коју је осмислио Душко Радовић још 1955. године, која траје до данас.

Још једна од дуговечних емисија, *Звездани часови*, од 1964. године на Другом програму Радио Београда, говори о личностима које су својим делом задужиле поједине земље или читаво човечанство.

Данас не тако бројна, публика која прати драмско стваралаштво и даље ужива у квалитетној драмској продукцији Радија, на Другом и Трећем програму. (Прва послератна радио-драма, адаптација Држићевог *Дундо Мароја*, снимљена је 1949. године.)

Међу најдуговечнијим, а засигурно и најомиљенија емисија, била је *Весело вече*, емитована од 1949. до 2001. године, на Првом програму у осам сати увече. Феномен *Веселе вечери* одражава прилике у послератном југословенском друштву, па ћемо се стога посветити политичким, социјалним и културолошким утицајима на радијски програм тог времена.

---

9 Први *Дневник* је емитован из студија на Београдском сајму, преко предајника на Авали.



Модел TESLA 53 С,  
произвођач  
“Никола Тесла” Београд,  
1953. година



Након првих поратних година и формирања новог модела југословенске државе и друштва под директним утицајем Совјетског Савеза, 1948. долази до сукоба са Информбироом. После неколико година међународне изолације, у времену тешке немаштине, долази до приближавања Западном блоку. Након 1953. створили су се услови за нормализацију односа са Источним блоком. Почине ера политике „седења на оргади“<sup>10</sup> – Југославија је одржавајући блоковску неутралност, уз повремено приближавање Истоку или Западу, користила страну помоћ (првенствено западних земаља).

У периоду којим се бавимо, и поред бројних специфичности, наше друштво било је, пре свега, утемељено на идеологији блиској совјетској доктрини.

Нова власт устројила је Апарат за агитацију и пропаганду – Агитпроп, чији је задатак био да у својим телима концентрише целокупан политички, културни, просветни и научни живот, којима је требало да се руководи непосредно из партијских центара.<sup>11</sup>

Године 1947. Агитпроп, између осталог, предлаже: подизање домаћих фабрика јефтиних апарата; појачавање снаге и дмета домаћих станица, побољшање прислушне службе; увођење планске расподеле радио-апарата; инсталирање јефтиних микрофона у сваку кућу, којима би се дириговало из једне централе; раскривавање у штампи реакционарне улоге ББЦ-ја.<sup>12</sup> Недостатак средстава и скора промена политичке климе спречили су увођење једног програма у сваку кућу, док се Агитпроп бавио спровођењем осталих смерница. Јачање домаће радиодифузне мреже и домаћа производња радио-апарата су свакако донели дугорочне добробити.

Радио-апарати су после рата ушли у сваки дом културе, чиме је омогућено да се програм слуша колективно; Агитпроп је тачно прописивао које емисије треба слушати, а уведене су и посебне емисије за село.

10 Предраг Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948–1965*, Службени лист, Београд 1996.

11 Љубодраг Димић, *Литературна фаза културне политике у Србији 1945–1952*, Рад, Београд 1988.

12 П. Марковић, нав. дело.

Поратног доба многи се сећају по разгласним станицама постављаним по градовима<sup>13</sup> и селима, које су биле најефикасније средство информисања у време док није било довољно радио-апарата. Ове станице најчешће су преносиле програм Радио Београда, понекад су читани наводи из штампе, док се задатак редакција разгласних станица да креира програм агитације и пропаганде најчешће сводио на информације без објашњења.<sup>14</sup> Разгласне станице емитовале су, између осталог, и преносе фудбалских утакмица, који су били најпопуларнији део њиховог програма.

Апарат Агитпропа је реформисан 1950. године. Након тога рад ове служба замире, а 1952, са наговештајима демократизације у културном и просветном живота, Агитпроп је званично укинут.

За власт су велики проблем представљали страни радио-програми, који се нису могли контролисати као домаћи.

Емисије страних станица на југословенским језицима сматране су најмоћнијим средством пропаганде. У великим градовима, где је било највише незадовољних новим режимом, најслушаније стране станице су биле Радио Лондон и Глас Америке. По режим је незгодну околност представљала и чињеница да је највећи број радио-апарата био у власништву представника „остатака буржоазије“.

Након Резолуције Информбироа, кренула је интензивна антијугословенска кампања станица источних земаља, у чему се истицао Радио Будимпешта.

И источне и западне радио-станице, од раних шездесетих година<sup>15</sup> организују конкурсе и наградне игре, у којима је најчешћа награда транзисторски радио-пријемник.

Партијски врх је релативно брзо схватио да је питање стандарда један од кључних фактора популарности режима. Од народа се, по сталинистичком моделу, најпре очекивало да се лишава материјалних благодети, ради „светле будућности“. Животни стандард Југословена почео је видно да напредује половином педесетих година, што због „умекшавања“ идеолошког курса, то и због напретка привреде.

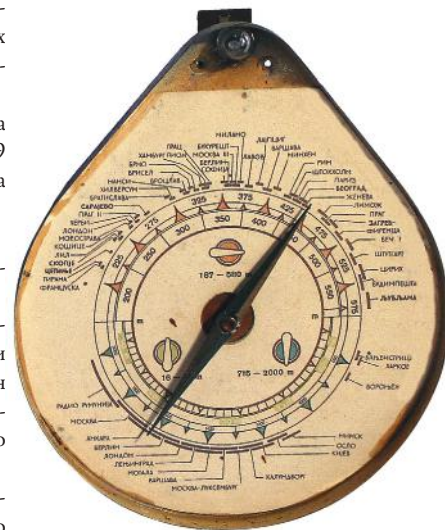
Нагло расте куповина апарата за кућу. Статистика показује да је 1960. у Србији готово пола милиона радио-апарата – у градовима је 3,4 апарата по домаћинству, а на селу један апарат слуша 19 људи. У односу на предратни период, број радио-станица повећан је 1951. за 4,5 пута, снага предајника 11,5 пута, а број претплатника око 3 пута.

Радио-програми су се углавном пратили посредством апарата домаће производње.

Након што је управљање привредом у Југославији централизовано 1946. године, основан је Радиокомитет, у чијој надлежности је била производња р-пријемника.

Фабрика „Никола Тесла“, основана у Београду 1946. године, први је југословенски произвођач радио-уређаја после Другог светског рата. За израду радио-апарата коришћени су филипсови делови, али и елементи италијанског произвођача електронике „Дукати“. Најпознатији (многи кажу и најлепши) Теслин модел, радио-апарат *космај*<sup>16</sup>, произведен је 1947, а следе серије из 1948. и 1949. године. (*Космај 49*, представљен на овој изложби, базиран је на филипсовом ВХ373А моделу.) Модели *тесла*, пласирани нешто касније, нису достигли популарност *космаја*, који је постао симбол првих послератних домета технике.

Развојем електронске индустрије широм земље оснивају се фабрике које производе радио пријемнике: у Нишу РР Заводи, касније Електронска индустрија, Радио Електро Крагујевац (РЕК), Радио индустрија Загреб (РИЗ), у Словенији Искра Крањ и Телекомуникације Љубљана, као и други, углавном мање заступљени произвођачи.



13 По сећању Душана Никачевића, на месту данашњег Тржног центра „Трг“ био је радио-центар Ужица; звучници су били постављени дуж градских улица на решеткастим бетонским стубовима.

14 Задатак чланова редакције разгласних станица био је да: „мобилише радне масе и подстиче извршење радних задатака, подиже свест о значају рада за друштвену заједницу, тумачи мере и уредбе владе, информише о политичким догађајима у свету, објашњава кампање власти и Партије, популарише такмичења и ударништво, забави, пружи знање и разоноду“, Љ. Димић, нав. дело, стр. 148.

15 У то време је режим већ знатно либерализован у односу на прву поратну деценију.

16 Рифат Куленовић: „У београдској фабрици „Никола Тесла“ производили су кутије за апарате рађене по страном рецепту, дизајнирао их тада чувени господин Јанић. Дизајн је био ненаметљив, циљ био да следи захтеве технике. Сада је из те фабрике најлакше наћи радио-апарат *космај*, његова производња може се назвати серијском, па већу вредност имају примерци са мањим серијским бројем.“ Нав. према чланку Соње Ђирић *Кад се радио куйовао на кредит*, *Време*, бр 765, 1. 9. 2005.



Модел KOSMAJ 49,  
произвођач “Никола Тесла” Београд,  
1949. година

## РАДИЈСКЕ ЗВЕЗДЕ

Педесетих и шездесетих година, након попуштања партијских стег и јачања утицаја запада, појављују се прве праве „звезде“ масовне културе, које су имале свој простор на радио-таласима. Нови идоли заменили су ударнике и иноваторе као узор. Међу најпопуларнијима су спортисти, тачније речено, фудбалери, а Радио Београд је добио прву праву „звезду“ спортског новинарства – Радивоја Рађу Марковића, који је каријеру започео још тридесетих година. Упамћен је Марковићев пренос утакмице Југославија – Парагвај, са Светског првенства у фудбалу, у Шведској 1958. године. Огласио се познатим узвиком „Гол! Гол! Гол! Гол!“ (и данас се може чути у шпици емисије *Време спортиста и разоноде* Радио Београда), када је, након изједначања Југославија била избачена из даљег такмичења.

Радивоје Марковић упамћен је и по томе што је пуних седам сати на радио таласима преносио првомајску прославу у Београду 1945. године.

По популарности у радио-програмима су, педесетих година, одмах до спорта и фудбалера били су глумци.



Модел AVALA 55,  
произвођач “Никола Тесла” Београд,  
1955. година



„Сваке недеље у осам почињало је *Весело вече* (...) а већ од пола осам креће стампедо, јер, рецимо, у једној улици има само два радио-апарата. Није их било много, ја сам радио добио тек педесет и неке године, реда ради, од радио станице“<sup>17</sup>, изјавио је Миодраг Петровић Чкаља

*Весело вече*, први пут емитовано 6. марта 1949, велики успех постигло је на терену актуелне друштвене сатири.

Хумористички материјали подлегали су у то доба строгој контроли. Социјалистичка сатира настајала је унутар уских оквира допуштеног, а *Весело вече* је успевао, да у оквиру тог допуштеног, стекне огроман број одушевљених пратилаца. „Испада да ограничења нису хумору превише нашкодила, чак су му, на неки начин – као изазов, нека врста забрањеног воћа – и помагала: нико не може толико да цензурише хумором обдарене колико они могу да буду духовити!“<sup>18</sup>

Већина Југословена без потешкоћа ће се сетити уводне песме која почиње стиховима „Ајде стари, ајде млади да се веселимо / Сви смо ето сада ради, да се нашалимо“, која је најављивала радијски наступ врских комичара: Чкаљу и Мију, Јована Геца, Гуту Добричанина, Мићу Татића, Петра Словенског, Бранку Веселиновић, Драгана Лаковића и друге. Емисију је тридесет три године припремао Слободан – Кића Станковић, а текстове су писали Радивоје Лола Ђукић, Бора Савић, Новак Новак, Бане Ђуричић, затим Станислав Винавер, као и неки од глумаца учесника.

Значај популарне музике, која је један од темеља радиофоније, уопштено посматрано, расте у овом периоду.

Музички програм био је непосредно после рата креиран под надзором Агитпропа. Препоручљиве су биле револуционарне и партизанске песме; нарочито су се лепим сматрале руске. У току кампање Информбироа став је промењен – руководиоци Агитпропа 1949. сматрају да совјетске масовне песме не треба забрањивати, али ни форсирати.

На удару цензора дуго је била готово сва популарна – „декадентна“ – музика Запада, нарочито џез. Али, пронађен је заобилазни канал за емитовања џеза – ова музика пратила је радијске рекламе и мале огласе; у току поподневних пола сата пуштани су оригинални снимци Бенија Гудмена, Глена Милера и других великана џез и забавне музике. Владимир – Вова Прохоров потврдио нам је у разговору да су рекламе биле изузетно популарне – сећа се да је сваког послеподнева 1954. године ишчекивао рекламу коју је пратила популарна песма на шпанском језику *Tangi, tangi, Morena*. Рекламе су у то време,

17 Ранко Мунитић, *Вече њорег рагија*, <http://www.novosti.rs>

18 Исто.

како је рекао, често биле у форми духовитог дијалога, или са наменски снимљеном музиком. За снимање реклама су били ангажовани најбољи певачи и глумци.

Крајем педесетих година, такође по сведочењу Вове Прохорова, радо је слушан Радио Монте Карло, првенствено због француских шансона.

Критика није заобилазила ни новокомпоновану народну музику. Ђилас 1950, говорећи о радио-програму, каже да се не емитују изворне народне песме и песме из НОБ-а, већ оне које певају „поједини ђилкоши и кулачки синови“.<sup>19</sup>

Док је новокомпонована музика презирана, а староградска музика и романсе често сматране „белогардејским“, западњачки плесови изазивали су бригу за душевно и морално здравље омладине, што се не може приписати само идеолошком отпору, већ и традиционалном патријархализму.

Да се времена мењају, постало је очигледно када је 1953. основано Удружење цез музичара. Цез оркестар Радио Београда формиран је 1948. године, под именом Забавни оркестар. Оснивач и први диригент био је Младен Гутеша, тромбониста, композитор и аранжер. Као ревијски оркестар са гудачима, јавно су изводили забавни репертоар, а кришом вежбали цез, чекајући „на одобрење одозго“. Године 1953. оркестар преузима Војислав – Бубиша Симић, који је оркестар потпуно окренуо цез изразу.

Хитови домаће цез и забавне музике педесетих и шездесетих постају композиције Дарка Краљића, (*Сомборске руже*, *Чамац на Тиси*), песме Квартета Предрага Ивановића (чувена *Под сјајем звезда ове ноћи*).

*Све моје јесени су њужне* и друге композиције Ужичанина Жарка Петровића биле су радо слушане на радију. Жарко је педесетих година био најпопуларнији ужички млади музичар. Након одласка у Београд стиче ширу популарност, као композитор оркестарске, забавне, филмске и позоришне музике. Водио је оркестре *Романса* и *Оркестар Жарка Петровића*.<sup>20</sup>



Модел NIKOLA TESLA 57 B, произвођач “Никола Тесла” Београд, 1957. година

19 Предраг Марковић, нав. дело.

20 Подаци Предрага Ковачевића, са адресе <https://sr-rs.facebook.com/pages/Uzice-koga-vise-nema>



Модел RR 135, РР Заводи Ниш, 1957. година



Модел TESLA 58 A, произвођач "Никола Тесла" Београд, 1958. година



Модел RR 230, РР Заводи Ниш, 1957. година



Модел TESLA 58 U,  
произвођач “Никола Тесла” Београд,  
1957. година



Несумњиво је најзанимљивија звезда домаће забавне музике био Ђорђе Марјановић. Певачеви обожаваатељи, „ђокисти“, били су у некој врсти заваде са следбеницима исто толико популарне звезде радијског програма, Микија Јевремовића.

Посебан феномен представља популарност мексичке музике – и дан данас се понекад на радију чује песма *Мама Хуаниџа* из филма *Један дан живота* (1950). На успех мексичких филмова свакако су, поред мелодраматске структуре, утицали и социјална ангажованост филма (Мексиканци су волели револуције).

Након оригинала врло брзо су се појавили препеви. Предрог Гојковић Цуне знатан део славе дугује почецима са *Халиском*, Лола Новаковић шездесетих је имала хит *Кай весеља*, а најпознатији „југо-мексиканци“ били су Славко Перовић и Никола Каровић.

Шездесете године обележио је успон телевизије, која преузима примат у ширењу утицаја масовне културе; путем телевизије су се западне вредности у Југославији промовисале на најпродорнији начин. Телевизија тако постаје главни промотер фестивала домаће забавне музике (*Опашински* и *Зајребачки фестивал*, *Београдско њролеће*), који су се директно угледали на фестивал у Сан Рему.<sup>21</sup>

Међу најпопуларнијим страним извођачима западњачке популарне музике у посматраном периоду су Доменико Модуњо, Пол Енка, Пет Бун, Рита Павоне.

За разлику од цеза, шлагерске и забавне музике, које су лако пронашле своје место у телевизијском програму, радио је био медиј уз кога су стасавале генерације које су откриле рокенрол.

Рокенрол је на ове просторе дошао најпре преко филмова, али је од кључног значаја за уплив рокенрола у нашу културу на почетку имала британска станица Радио Луксембург.<sup>22</sup>

Новинар Петар Поповић написао је да „Домаћег рокенрола не би ни било, да на почетку није било Николе Караклајића.“<sup>23</sup>

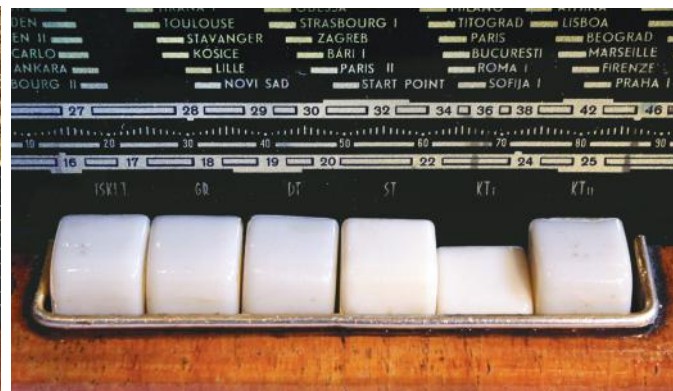
21 Мирослава Малешевић, *Искушења социјалистичког раја – рефлексије конзументичког друштва у југословенском филму 60-их година XX века*, Етнографски институт САНУ, <http://www.doiserbia.nb.rs/>

22 Душан Никачевић сећа се да се Радио Луксембург обично слушао после поноћи – тада је био најбољи пријем, старији би се већ разишли, а кренула би и најбоља музика. Хитови би се снимали на магнетфон, па би се на основу снимака наручивале плоче, најпре из Лондона, а касније су се могле наћи и у домаћим продавницама, најпре у комисионима. Војислав Станојчић присећа се како су се пријемници прислањали уз радијаторске цеви, како би се побољшао квалитет пријема радио Луксембурга.

23 Блиц, *Ин Мемориам: Никола Караклајић (1926-2008)*, 17. децембар 2008.



Модел VESNA 58 (деталј), Telekomunikacije Ljubljana, 1958. година



Модел RR 540 (деталј), PP Заводи Ниш, 1961. година

Караклајић је као шахиста путовао по свету и доносио грамофонске плоче. Рокенрол се први пут на београдским таласима чуо у емисији *Музички аутиомати*, коју је уређивао Караклајић – у Србији су први пут емитовани *Биџлиси* управо у тој емисији. *Вече уз радио*, вероватно најслушанију домаћу радио-емисију која је промовисала рок и поп музику, такође је уређивао и водио Никола Караклајић. Емитије од 1968, понедељком увече. Бројну публику имао је и Караклајићев *Сасиџанак у гевеј и џеј* (емитована од 1960. године).<sup>24</sup> Захваљујући Николи Караклајићу, на радио-таласима нашле су се и прве домаће рок групе – *Силуџе*, *Елијсе*, *Црвени коралји*, *Златини дечаџи*, *Џенџлмени*, *Индекси*.

Никола Нешковић 1966. покреће емисију *Пријатељ звезда*, у којој представља новитете са британских, америчких, француских и италијанских топ листа слушаности.

Након половине седме деценије, врата медија отворена су упливу рокенрола. РТБ и *Јубиџтон* почињу да издају хитове страних певача и поп група и расте продукција плоча домаћих извођача, чиме је улога радија, дотад готово јединог посредника између звезда рокенрола и њихових обожаваоца, донекле измењена.

На крају ћемо поменути музику која је вероватно била и најслушанија – народну музику. Након рата, каријеру прослављеног радио-музичара наставио је на Радио Београду Властимир Павловић Царевац. Са њим су после рата наступали најбољи певачи тог жанра – Буле Јевтић, Даница Обренић, Миле Богдановић, Анђелија Милић, Ксенија Цицварић и други. Царевац је поставио стандарде у вредновању народне музике, и постао симбол изворне интерпретације.

У Србији су се доста слушале и севдалинке. Велике звезде су били сарајевски певачи Заим Имамовић, Химзо Половина, Зебра Дејовић. Популарна је била и Нада Мамула. Слушала се и македонска изворна музика.

Новокомпонована народна музика је тек у повоју, али врло брзо стиче следбенике.

Овај текст завршавамо годином 1971, када је 28. децембра отпочело емитовање Радио Ужица, на средњем таласу 271,2 m и ултра кратком 106 MHz. Станица је основана у оквиру Новинско-издавачке установе „Вести“. Први спикери су били Гордана Стаматовић и Душан Станић (након обуке на Радио Београду), а прва мелодија која се чула била је *Златиборе шири своје ђране*. Уредници Радио Ужица били су Стојан Максимовић и Мирко Зечић, новинар Душан Ђитић. Сарадници у време оснивања били су Ђока Караклајић, уредник у музичкој редакцији Радио Београда, и Љубомир Симовић, уредник у културној редакцији исте станице.

Радио Ужице имало је широк опсег емитовања – пријем је био сасвим добар у појединим деловима Црне Горе и Босне. У време почетка емитовања програма Радио Ужица, радио-апарати лампаши почињу да одлазе у заборав.<sup>25</sup>

Катарина Доганџић-Мићуновић

24 *Дубокс*, први музички месечник који се бавио рокенролом уређивао је Караклајић (са Вишњом Марјановић), као и телевизијску емисију *Концерт за млади луџи свети*.

25 Из разговора са Владимиром Прохоровим сазнали смо да је у кући његове породице пре 1961. године програм праћен са *Шелефункен* транзисторског радио-апарата. Био је то свакако један од првих транзисторских радио-пријемника у Ужицу.

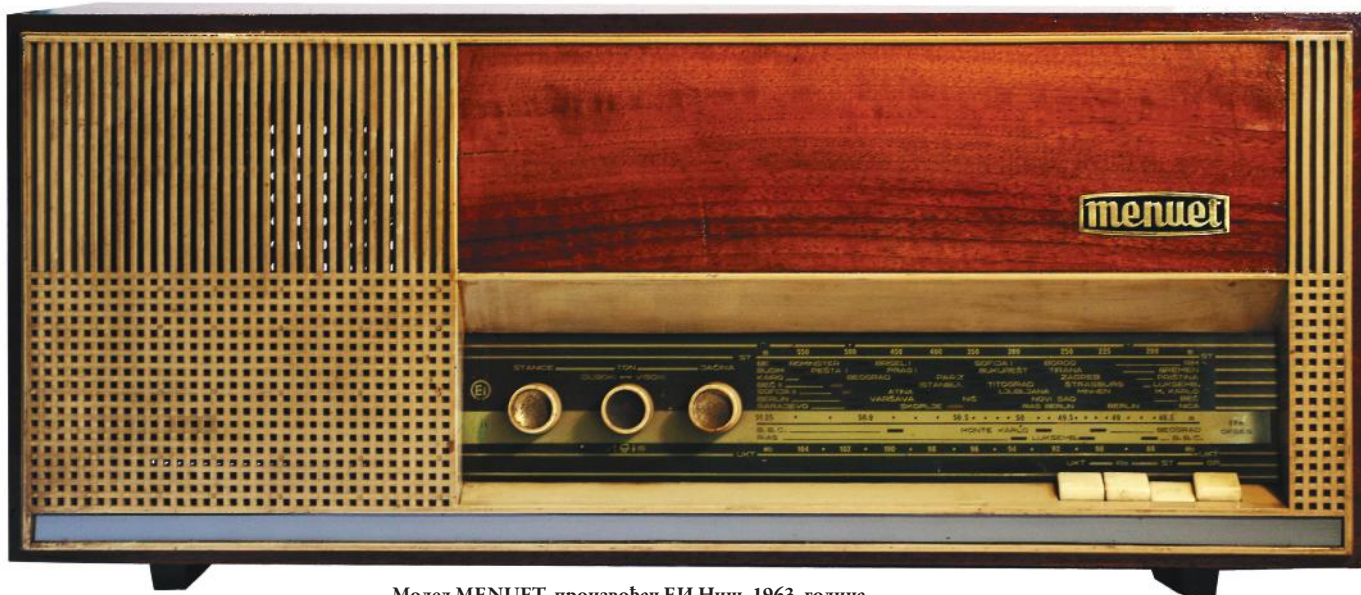




Модел TRAVIJATA,  
EI Ниш,  
1962. година

Модел LEONE RR NIŠ,  
PP Заводи Ниш,  
1961. година





Модел MENUET, произвођач ЕИ Ниш, 1963. година



Модел MELODIJA F, произвођач ЕИ Ниш, 1965. година

Текст каталога првенствено је окренут историји радиодифузије, иако је тема несумњиво захтевала детаљнији приступ техничким подацима. На писање овог текста подстакла су ме сећања на времена у којима се са Радио Београда чуо глас легендарне спикерке Драге Јонаш, глас Ђузе Стојиљковића у *Забавнику*, и док се будило уз стихове

„Одскочило Сунце још, а на небу сија грош“.

Захваљујем се стручном особљу Музеја науке и технике у Београду на пруженој помоћи у припреми ове изложбе.

Такође се захваљујем Душану Станићу, првом спикеру Радија Ужице, на подацима о оснивању ове станице, и својим суграђанима, Ужичанима Владимиру Прохорову и његовој супрузи Милици, Мирку Поповићу, Душану Никачевићу и Слободану Павићевићу на подацима који су осветлили део прошлости Ужица.

Ауторка текста каталога

## Литература

- Рифат Куленовић, *Радио-дифузија*, каталог изложбе, Музеј науке и технике, Београд, 2005.
- Предраг Марковић, *Београд између Истиока и Зайада 1948–1965*, Службени лист, Београд 1996.
- Љубодраг Димић, *Антијетрој култура. Антијетројовска фаза културне историје у Србији 1945–1952*, Рад, Београд 1988.
- Време*, бр 765, 1. 9. 2005, Соња Ђирић, *Када се радио кувало на кредит*
- Мирослава Малешевић, *Искушења социјалистичког раја – рефлексје конзумеристичкој друштва у југословенском филму 60-их година XX века*, Етнографски институт САНУ,  
<http://www.doiserbia.nb.rs>
- Мирослав Јокић, *Крајњак ирејед историје радијофоније у Србији, Прва епоха у систему директних преноса 1924-1941*,  
<http://www.radiobeograd>
- Лексикон југословенске историје*, Post Scriptum & Rende, Београд 2005.
- Блиц, *Ин Мемориам: Никола Караулајић (1926-2008)*, 17. децембар 2008.  
<https://sr-rs.facebook.com/pages/Uzice-koga-vise-nema>  
<http://secanja.com>  
<http://www.radiobeograd.rs>  
<http://www.etv.rs/articles>  
<http://www.doiserbia.nb.rs>

## Каталог изложбе

- KOSMAJ 49**, Nikola Tesla Beograd, 1949. (zamenjeno platno na zvučniku)
- RR 340**, RR Zavodi Niš, 1952.
- BLAUPUNKT F 52 WH**, 1952.
- TESLA 53 C**, Nikola Tesla Beograd, 1953.
- RA 60**, EI Niš, 1960. (delimično zamenjeno platno na zvučniku)
- AVALA 55**, Nikola Tesla Beograd, 1955.
- VESNA 45**, Telekomunikacije Ljubljana, 1955.
- NIKOLA TESLA 57 B**, Nikola Tesla Beograd, 1957 (zamenjeno platno na prednjoj strani aparata)
- RR 135**, RR Zavodi Niš, 1957
- RR 230**, RR Zavodi Niš, 1957.
- TESLA 58 A**, „Nikola Tesla“ Beograd, 1958. (jedini aparat koji ima dva zvučnika)
- TESLA 58 B**, Nikola Tesla Beograd, 1958.
- TESLA 58 U**, Nikola Tesla Beograd, 1958.
- VESNA 58**, Telekomunikacije Ljubljana, 1958.
- MELODIJA F 69**, EI Niš, 1969
- RR 240**, EI Niš, 1961, (delimično zamenjeno platno na zvučniku)
- RR 540**, Nikola Tesla Beograd, 1961. (zamenjeno platno na prednjoj strani aparata)
- TRAVIJATA**, EI Niš, 1962. (zamenjeno platno na prednjoj strani aparata)
- MENUET**, EI Niš, 1963. (zamenjena prednja ukrasna horizontalna lajsna)
- LEONE RR NIŠ**, RR Zavodi Niš, 1964
- VESNA DE LUXE**, Iskra Kranj, 1964.
- MELODIJA F**, EI Niš, 1965
- SIMFONIJA 69**, EI Niš, 1969.
- SIMFONIJA E 70**, EI Niš, 1970.

### Напомене:

1) Међу изложеним експонатима нашао се и **BLAUPUNKT F 52 WH** из 1952. године, као једини радио-апарат стране производње. Изложен је као саставни део колекције.

2) Списак каталожних одредница дат је латиничним писмом, искључиво из разлога избегавања могуће забуне у читању назива модела апарата и произвођача, с обзиром да су апарати пласирани на тржиште са латиничним натписима.



Модель RA 60, ЕИ Ниш, 1960. година